

Wim de Wolf

Een bijzonder testament De Stichting Spinfabriek

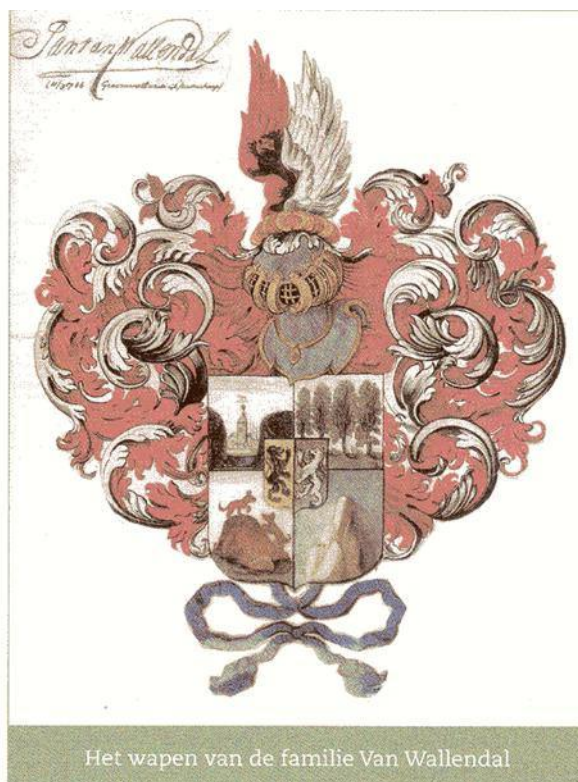
De zeer gefortuneerde, maar ook sociaal en maatschappelijk betrokken, Jan van Wallendal liet in 1808 op 70-jarige leeftijd

"na overdenkinge van de zekerheid des doods en het onzekere uur van dien" zijn testament opmaken. Op het eerste gezicht een helder document dat naderhand echter de nodige discussies en zelfs rechtszaken zou oproepen. Na aftrek van legaten, waaronder een boerderij voor de Purmerkerk, zouden zijn kapitaal, staatsobligaties en eigendomsbewijzen van onroerend goed worden ondergebracht bij de Edamse Weeskamer. Zijn vrouw Antoinette Brasker, met wie hij op late leeftijd buiten gemeenschap van goederen was getrouwd, kreeg het vruchtgebruik en na haar overlijden zijn zuster Geertrui van Wallendal. Niet de weesmeesters kregen zeggenschap over het kapitaal, maar een tweetal fondsbeheerders, de Monnickendammer Claas Molenaar en de Edammer Jan van Holk.

Fondsbeheerders en directeuren

En daar bleef het niet pij. Na het overlijden van de erfgenamen moesten zij van de renten en huren een 'spinfabriek van wollen' in Edam stichten ten behoeve van werkloze en behoeftige inwoners. Er heerste destijds, maar ook na de Franse overheersing grote armoede onder brede lagen van de bevolking.

Als directie van die fabriek kregen zij het recht van aanvulling en benoeming als één van hen overleed of de functie zou moeten beëindigen. Mogelijk om belangenverstrengeling te voorkomen liet Van Wallendal vastleggen dat de directeuren bij verkiezing of benoeming geen functies mochten bekleden in plaatselijke of landelijke openbare besturen. Wel dienden ze ieder jaar in de Paasweek rekening en verantwoording af te leggen tegenover "burgemeesteren en bestuurderen" van Edam, die hen bij slecht beheer konden ontslaan. Wanneer deze fabriek winst zou maken, zou die gekapitaliseerd en vervolgens gebruikt moeten worden voor de stichting van

Het wapen van de familie Van Wallendal

een tweede spinfabriek, nu in Monnickendam. De overwinsten van beide bedrijven zou weer inzet zijn voor een volgende fabriek in een door de directeuren te bepalen plaats. Op het eerste gezicht een helder testament, maar dat zou weldra anders uitpakken. Van Wallendal overleed in 1810 op het familiebuiten Wolfswijk in de Purmer en werd begraven in de Grote Kerk, zijn vrouw overleefde hem tien jaar. Nog datzelfde jaar, 1820, werd de 'spinfabriek van wollen' gesticht in een pand aan het Noord-Achterom (Achter haven), behorend bij het herenhuis Voorhaven 150, voorheen eigendom van Jan van Wallendal. Dit huis diende als kantoor en opslagplaats. Spinnenwielen en spinklossen werden gekocht. Een meesterknecht en een paar suppoosten (onderbazen) aangemen. Ruim vijftig mensen vonden er laag betaald werk. Veel van dat werk was thuiswerk.

Winst blijft uit

Of het nu aan het management lag of aan de orderportefeuille, maar de gouden regen die de erflater verwachtte bleef uit. In tegendeel, regelmatig werd verlies geleden, dat dan gecompenseerd moest worden uit inkomsten uit het stam-

kapitaal. In 1833 gaven directeuren aan dat wol spinnen weinig loonde en men overging op het spinnen van karrel (hennep) voor fijn touwen zeildoek. B&W berustten hierin na juridisch advies te hebben ingewonnen. De geraadpleegde juristen stelden dat de belangrijkste doelstellingen van het testament waren de werkverschaffing voor behoeftige Edammers en winstgevendheid om zodoende het aantal bedrijven uit te kunnen breiden. Of dat met wol of hennep bereikt zou worden was van ondergeschikt belang. In de nacht van 3 op 4 april 1854 ontstond brand in het timmerbedrijf van C. de Jong op het Noord Agterom. De brand sloeg "Over naar het naastgelegen pand van de spinfabriek, dat daarop uitbrandde. De verzekering keerde 962 gulden uit. Het bedrijf werd herbouwd en later werd nog een pand gekocht op de hoek van de Gravenstraat en de Achterhaven, bekend als De Toekomst (nu staat er de woning van Burghouts). In 1837 liet Monnickendam van zich horen en maakte via Gedeputeerde Staten van Noord-Holland aanspraak op een deel van de inkomsten van de fabriek. Dit werd afgewezen. De fabriek draaide verlies.

Verbreiding werkaanbod

Ook het spinnen van hennep bleek niet altijd profijtelijk. De directeuren zagen om naar meerdere vormen van werkverschaffing. En zo

verschoof en verbreedde zich het werkaanbod in de loop der tijd. In 1883 werden naaimachines gekocht en aan werknemers verhuurd. In het pakhuis "de Liefde" op het Marken werd begonnen met een zakkennaaij waar gescheurde jutezakken werden hersteld nadat ze waren geklopt, gewassen en gedroogd. Een regelmatige klant was de jutefabriek L.H Heijmeijer in Amsterdam.

De letter van het testament.

Deze ontwikkelingen vormden opnieuw aanleiding om naar de bepalingen in het testament te kijken. Maar er speelde meer, zoals in 1887 bleek uit een interpellatie in een vergadering van de gemeenteraad. Daarin werd gesteld dat B&W de jaarlijkse rekening en verantwoording wel erg snel goedkeurden en wie waren "burgemeester en bestuurders", B&W of burgemeester en gemeenteraad? Voorts was het bestuur van de fabriek in onbevoegde handen. Zo was G.J. Versteegh directeur van 1838 tot zijn dood in 1878 maar ook burgemeester vanaf 1852, in strijd met de bepaling in het testament. Ook de toenmalige directie, G.M. Versteegh en D.F.Pont, bekleedden diverse functies in het gemeentebestuur. De interpellant stelde dat teruggekeerd moest worden naar de letter van het testament, zelfs als het om terugkeer naar het spinnen van wol ging. De interpellatie leidde tot een onderzoek naar de bestaande toestanden, zeer tot ongenoegen van directeur G.M.Versteegh, die verklaarde revanche te zullen nemen. Dat men in Edam wat betreft de interpretatie van het testament er een ruime opvatting op na hield bleef in Monnickendam niet onopgemerkt. Men had kennelijk ook inzage gehad in de jaarcijfers en vastgesteld dat het startkapitaal destijds fl 70.000 bedroeg, maar inmiddels was gestegen tot fl 232.000, wat jaarlijks fl 8800 rente opbracht. In 1888 stelde men daarop voor een te benoemen commissie van werkverschaffing in Monnickendam jaarlijks fl 3000 toe te kennen. Directeuren vonden dit verzoek kennelijk niet onredelijk, maar burgemeester Calkoen floot de heren terug en dreigde als opperdirecteur met consequenties

Het Marken. Links de woning van Nieuwenkamp, daarnaast de huizen van de Spinfabriek, geheel rechts de Jan van Wallenda

Juridisch touwtrekken

Twee jaar later dagvaardde Monnickendam de directeuren Versteegh en Pont voor de Arrondissementsrechtbank in Haarlem met een eis van fl100.000 voor het opzetten van een spinfabriek. Daarmee begon een jarenlang juridisch touwtrekken. Beide directeuren verzetten zich niet tegen de vordering, maar wezen alleen de hoogte ervan af. De helft van het bedrag zou zeker voldoende zijn. B&W van Edam was het daarmee principieel oneens en vroeg om toelating tot de rechtszaak om hun standpunt uit te leggen, omdat "de directeuren niet geneigd zijn om raad van B&W aan te nemen, dat zij veeleer vijandig zijn jegens Edam". Men bestreed de eis omdat het testament bepaalde dat de spinfabriek in Monnickendam opgezet zou moeten worden met de overwinst van de Edamse fabriek en niet uit de inkomsten van het stamkapitaal. De fabriek leed verlies, de stichting moest telkens bijspringen. Monnickendam vereenzelvigde de fabriek met de stichting, waaruit de spinfabriek werd opgericht. Begin 1893 verklaarde de rechtbank de eisers met ontvankelijk. Direct daarop ging Monnickendam in hoger beroep. Men verlaagde de eis naar fl 50.000 en benadrukte dat directeuren die de zeggenschap over de uitvoering van de nalatenschap hadden de eis billijkten, maar bezwaren hadden tegen de hoogte. Het gerechtshof in Amsterdam stond B&W van Edam dit keer niet toe om tussenbeide te komen en wees eind december 1894 het gevraagde bedrag toe. Die uitspraak zal de verhouding tussen directeuren en B&W niet ten goede zijn gekomen.

Een echte spinfabriek kwam in Monnickendam overigens niet meer van de grond. De organisatie van de werkverschaffing werd ondergebracht bij de vereniging "Hulpbetoon aan vlijtige en eerlijke armoede tot wering van bedelarij". Uit de jaarlijkse rapportage blijkt dat lonen werden uitbetaald voor kisten- en Mandenmaken, voor straatwerk en voor brandhout hakken.

Nieuwe initiatieven

Zoals al eerder werd opgemerkt zochten directeuren naar uitbreiding van de werkgelegenheid. In 1898 startten zij in de panden aan Voor- en Achterhaven met de cartonagefabriek Excelsior, een bedrijf waarin alle soorten en maten kartonnen dozen werden gemaakt. Het aanloopjaar verliep moeizaam en de stichting moest regelmatig bijspringen. Hoewel in het tweede jaar het aantal bestellingen sterk toenam werd ook dat jaar afgesloten met een negatief saldo.

Stoomspinnerij en touwslagerij Holland

In 1899 viel het doek voor de lijnbaan De Noord-Holland van de weduwe Van der Voort en Co op het Marken. Daarmee gingen arbeidsplaatsen verloren. Wellicht daarom ook besloten de directeuren D.F.Pont en C.M. Versteegh tot overname en begonnen ze een stoomspinnerij, nettenbrijerij en touwslagerij onder de naam Stoomspinnerij en Touwslagerij Holland. Begin april werd de bouw aanbesteed voor het bedrijf met machinekamer, kolenloods, ketelhuis met een 24 meter hoge schoorsteen en werd een brede strook grond in erfpacht verkregen. De complete lijnbaan "Welgelegen" uit Harlingen werd overgenomen voor fl 23.000 en per schip overgebracht naar Edam. Pont sloot in juni een hypotheek ten name van de fabriek af bij de Bank Grondkrediet in Alkmaar en ging daarnaast nog enkele contracten aan. Om het Marken beter bereikbaar te maken voor de arbeiders werd zelfs besloten een brug te bouwen over de Nieuwehaven aansluitend op de Jansstraat. Deze Jan van Wallendalbrug werd 1 november dat jaar ter beschikking van de gemeente gesteld onder voorwaarde dat die voor het onderhoud zorg droeg en jaarlijks 200 gulden in de spinkas stortte.

Rampjaar

Al het volgende jaar bleek de directie zich aan dit grootse project te hebben vertild. De inkomsten vielen tegen, de financiële verplichtingen wogen te zwaar. Begin oktober 1900 bleek er geen geld meer in kas om de arbeiders uit te betalen.

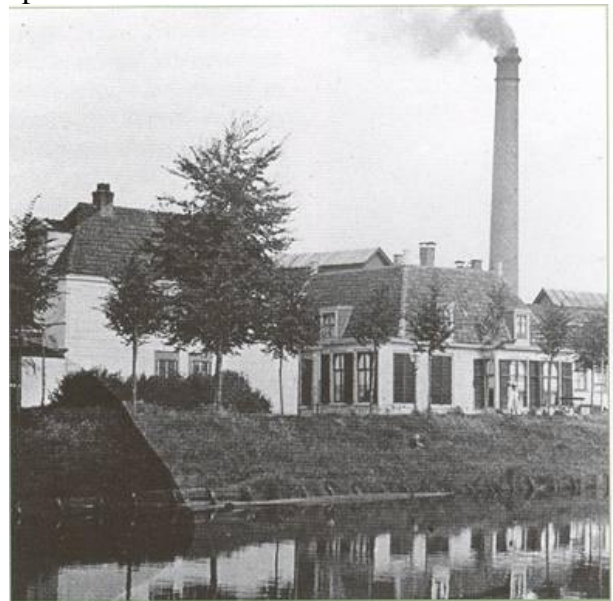
Het Marken met zijn oude pakhuizen vóór 1900, gezien vanaf de Baanbrug. De spinnfabriek had zich er nog niet gevestigd

Kennelijk was met de ambitieuze investeringen een deel van het kapitaal van de stichting ingezet en gevreesd werd dat dat niet meer terug te krijgen was. Het gemeentebestuur kwam tot de conclusie dat het verliesgevende bedrijf van de hand gedaan moest worden, maar stelde dat het Jan van Wallendalfonds behouden moest blijven en daartoe boerderij en landerijen, alsook het huis op de Voorhaven en het pakhuis De Liefde, waarin de zakkennaaijerij gevestigd was niet verkocht mochten worden. Het fiasco werd Pont zwaar aangerekend - het raadsverslag sprak zelfs van malversatie – en moest uit eigen middelen ten minste fl 25.000 storten. Dat kon hij niet, maar zijn familie zegde toe de verliezen te zullen aanzuiveren. Als directeur was hij niet langer te handhaven. Een vervanger mocht B&W volgens het testament niet benoemen, maar zij drongen er bij directeuren ernstig op aan om voortaan bij mutaties met het College te overleggen. Opvolger werd P. Groot Jzn, opzichter Waterschap "De Purmer".. Een bewaard gebleven ambtelijk commentaar sprak van onbegrip over de verklaring van de gemeenteraad en meende dat Pont er (te) genadig van afgekomen is. WP Costerus had inmiddels Versteegh vervangen.

Werkgelegenheid blijft in stand

op 30 oktober werd aan directeuren toestemming verleend tot verkoop. Met Zeilmaker en Co bleek een contract afgesloten te

zijn dat zo bezwarend was dat bij openbare verkoping de netto opbrengst gering zou zijn. Noodgedwongen werd besloten tot onderhandse verkoop. De Stoomspinnerij en Touwslagerij Holland met de woningen van de technisch directeur en de meesterknecht in de Baanstraat, alsook loodsen, erven, machinerieën, stoomketel en pakhuis werden verkocht aan Manen Tevens, koopman te Haarlem, optredend namens de firma Zeilmaker en Co. Ook de aanwezige luchtbrug over de lijnbaan was daarbij inbegrepen met onderhoud voor de kopers. De koopsom werd 80.400 gulden. In deze algehele malaise besloten directeuren ook afstand te nemen van de kartonfabriek. Met H.A. Wittig (werkzaam als adviseur bij de opzet van de fabriek) en J. Erdman sloten zij voor vijf jaar een contract af tot verhuur van de panden en het om niet gebruik van de gehele inventaris. Huurprijs fl 600 per jaar. De werkgelegenheid bleef daarmee verzekerd. De voorkamer van het woonhuis bleef ter beschikking van de stichting spinnfabriek.

Gezien vanuit de "hondenhemel", rechts het huis van directeur Van Wijk van de Touwfabriek, links dat van J.C.Bander, kunstschilder en directeur van de Teekenschool.

Weer overnames

Twintig jaar later ging het bedrijf over in handen van de Verenigde Touwfabrieken te Rotterdam. Vele Edammers en Volendammers verdienden er hun brood. Die werkgelegenheid was toch kwetsbaar. Bij gebrek aan vraag werden arbeiders ontslagen of het werk stil

gelegd. Diverse keren braken branden uit die gelukkig tijdig geblust konden worden. Maar op 11 juli 1934 legde een felle uitslaande brand de Touwfabriek in enkele uren in de as.

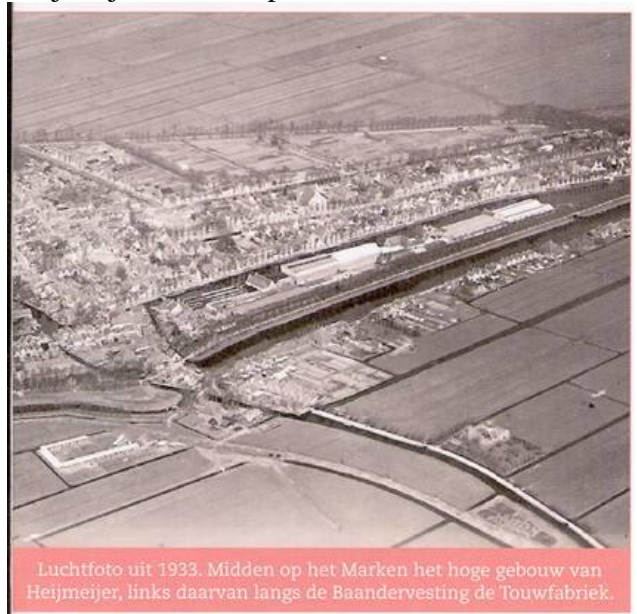
De directeurswoning, het ketelhuis en de opslagplaatsen van hennep en olie bleven gespaard. De schade was enorm, niet alleen materieel. Alle 150 werknemers kregen de volgende dag ontslag. Een zestigtal kon worden geplaatst in de fabriek in Leiderdorp; de directie werd overgeplaatst naar Maassluis. Maandenlang heerste er onzekerheid over de vraag of de fabriek herbouwd zou worden, maar in november viel het besluit dat de productie in België zou worden voortgezet. Zo verdween de touwfabriek uit Edam en dat kwam juist in de crisisjaren heel hard aan.

In 1938 werden de leegstaande en sterk verwaarloosde gebouwen overgenomen door de Limburgse koperwerkenfabriek. Bij de komst en de start van dit bedrijf werd subsidie verkregen van de Rijksdienst voor de Zuiderzeewerken. Ook nu weer speelde de Stichting financieel een rol. Naast een aantal Limburgers kregen 40 Volendamse jeugdigen een werkplek.

De Spinfabriek deed al lange tijd zaken met de jutefabriek van Heijmeijer. Al in 1909 was er sprake van een huurovereenkomst. Op 18 mei 1918 verkochten de directeuren Groot en Costerus aan L.J. Heijmeijer namens de Verenigde Jute- en Cocosfabriek in Amsterdam de resterende delen op het Marken: percelen grond, het pakhuis "De Liefde" en erf met loodsen en inventaris voor fl 20.000. Daarbij werd bepaald dat de Stichting Spinfabriek ten behoeve van de exploitatie van de fabriek gedurende tien jaar fl 2000 ter beschikking stelde.

Bij de brand in de touwfabriek bleef Heijmeijer gespaard. In mei 1960 werd de Stichting Spinfabriek geplaatst op de lijst van instellingen van weldadigheid. In dat jaar werd ook het huis aan de Voorhaven van de hand gedaan. Koper was de Arristerdamse beeldhouwer Hubert van Lith. De toekomst die Jan van Wallendal bij het opstellen van zijn testament voor ogen had is geen succesverhaal geworden. Veel initiatieven strandden. Maar de stichting van de Touwfabriek, alsook de cartonagefabriek was het werk van de Spinfabriek, terwijl de fitma Heijmeijer en de Koperwarenfabriek door

bemiddeling van de Stichting een vaste plaats in Edam verwierven. Daarmee werd wezenlijk bijgedragen aan de industrialisatie van het Marken en de daarmee gepaard gaande werkgelegenheid.

De Stichting Spinfabriek speelt al lang geen rol meer in de werkverschaffing, dat is een overheidszaak geworden. In de geest van de idealen van Jan van Wallendal en zijn bijzondere testament is zij echter nog steeds sociaal en maatschappelijk betrokken.

Met dank, aan Jaap Molenaar

Bron Particuliere Archieven Edam,
Waterlands Archief, Purmerend

Rampzalige brand

In de touwfabriek op het Marken brak diverse keren brand uit, die vaak snel geblust kon worden. Anders was dat toen in 1926 een lijnbaan door brand verloren ging. In de nacht van 10 op 11 juli 1934 werd Edam opgeschrikt door een uitlaande brand, die snel om zich heen greep. “Toegesnelde toeschouwers op de Nieuwehaven en de Baandervesting waren getuige van een vreselijk maar imposant schouwspel. Een flinke bries wakkerde het vuur aan dat veel en gretig voedsel vond, explosies veroorzaakte, zware assen van machines tot achten vervormde en vliegwielen in bochten deed kronkelen. Een met kracht omhoog gestoten vonkenregen vormde een voortdurende bedreiging voor de omgeving”, aldus een ooggetuige.

De brandweer kon aanvankelijk niet meer doen dan de huizen aan de Baanstraat nat houden. Door de wind verplaatste het vuur zich gelukkig naar de gunstige kant, twee pakhuizen gingen verloren, maar aan de Baanstraat bleven de directeurswoning en de opslagplaatsen voor hennep en olie gespaard.

Voor de 150 werknemers was de brand in de crisisjaren een ramp. Zij kregen ontslag. Zestig van hen, onder wie veel Volendamers konden worden geplaatst in de fabriek in Leiderdorp. Het vervoer vond plaats met bussen. Tijdens één van de ritten, ter hoogte van Sassenheim, werd in de bus een brandlucht waargenomen. In de paniek om de bus te verlaten kwam J.Klouwer (Mappe) om het leven. In november kregen ze te horen dat ze zich in de buurt van de fabriek moesten vestigen. Vijf gezinnen en vijftig arbeiders gaven hieraan gehoor.

Kranten maakten melding van een incident dat plaats vond tussen de commandant Wark van de vrijwillige brandweer en burgemeester Kolfschoten. De laatste vroeg waarom Wark hem niet onmiddellijk had gewaarschuwd. Die antwoordde dat hij op dat moment wel andere dingen aan zijn hoofd had. De burgemeester ontstak daarop in woede, ontsloeg de commandant op staande voet en dwong hem, dreigend met een pistool, het terrein te verlaten. Later die nacht keerde de commandant doortoedoen van zijn korps weer terug. Naderhand zou hij een aanklacht hebben ingediend. De burgemeester beweerde niet zijn pistool, maar zijn pijp op Wark te hebben gericht.